

Arne Gammelgaard
Grever og godtfolk

Hack Kampmann blev i embedet indtil 1852. Han gik ind i politik og blev medlem af folketinget, valgt af de nationalliberale. Hans efterfølger, Malling, var ligeledes en højt respekteret jurist. Han blev valgt til formand for sogneforstanderskabet efter pastor Andresen i 1864 og nød almindelig agtelse som leder af jurisdiktionen.

Carl Otto Malling var københavner af fødsel. Fra et embede på Christiansø kom han i 1852 som birkedommer til Hammel. Han blev i embedet i 30 år. De sidste fem år af sit liv tilbragte han i København.

Tommesen – godsforvalter og birkedommer

Idealist og aristokrat

Jens Lassen Tommesen var vendelbo. Han blev født i 1771 i nærheden af Sindal, hvor hans far var bonde. I slutningen af 1700-tallet var det endnu ret usædvanligt, at en bondesøn studerede, men Tommesen tog i 1795 eksamen som »dansk jurist«. En noget kortvarig juridisk uddannelse, som især sigtede mod stillinger i retskredse eller i godsadministra-

tion. I 1802 kom han til Frijsenborg som godsforvalter. Under sin administration havde han foruden Frijsenborg også Lyngballe og Søbygård godser. En anden godsforvalter, Saabye, som boede i Snurom, stod for Hagsholm og Faurskov.

Tommesen var ivrigt optaget af bondefrigørelsen, således som han som barn og ungt menneske havde oplevet den. Indskriften på frihedsstøtten, der blev rejst i 1797, var for Tommesen ikke bare udtryk for en idealistisk målsætning, men også for et reelt handlingsprogram: Den frie bonde skulle blive: »Kæk og oplyst, flittig og god, hæderlig borger, lykkelig«. – Tommesen var bondesøn, men han havde gennem sin uddannelse og sin stilling hævet sig op over almuen, som overklassen anså for at være sløv og uvidende, og som ofte forholdt sig modvilligt til reformer, der skulle gavne den selv. Tommesen delte overklassens syn på almuen. Man skulle virke for folket, men ikke forvente, at folket selv tog initiativer.

I Hammel havde udskiftningen fundet sted i 1799. I Voldby allerede i 1786. I Søby og Sporup sogne endnu tidligere. Hver jordbruger havde fået sin lod at dyrke. Fællesskabets tid var forbi. Overalt var det gamle landsbyliv i opbrud. I de første år af 1800-tallet kunne Danmark som neutralt land nyde godt af høje priser på korn, kvæg og heste, der kunne sælges i store mængder og til gode priser til de krigsførende lande. Fra 1807, da ulykkerne begyndte at vælte ned over Danmark, ændredes billedet totalt. Rigdom afløstes af armod. Reformerne gik i stå. Netop i denne situation fik Tommesen brug for sin dygtighed, sin patriotiske indstilling og for sin vilje til omsorg for almuen, selv om den var genstridig.

Han tabte ikke målsætningen af syne. I en afhandling om samfundets nye og bedre indretning skrev Tommesen: »Husmandens søn bør kunne gøre sig håb om gårdmandens datter til kone, og gårdmandens søn være tjent med husmandens datter til kone. Begge klasser af landboere er lige agtværdige og vigtige for staten«. Tommesen taler her som den idealistiske aristokrat, som stod over de to klasser af landboere, hvis forhold han gerne ville bedre og ordne. Personligt havde han ikke skoen på. At den trykkede netop på det punkt, han fremhævede, var klart nok og blev det op igennem århundredet mere og mere. Efterhånden som forholdene blev bedre for bønderne, blev standsforskellen mellem dem og husmændene større, så Tommesens smukke tanker lod sig ikke let praktisere. Men han mente det godt.

Tinghusets plads i skoven nordøst for byen fremgår af dette kort fra 1800.

Tommesen var medlem af Selskabet for indenlandsk Kunstflid. Det var blevet oprettet i 1809, og formålet var lige noget for Tommesen. Han lavede en indberetning til selskabet om husflid og håndværk på Frijsenborg-egnen. Han skrev om kvindernes strikketøj og om deres fremstilling af saft, sirup, eddike og sæbe. Han beklager, at karlene »efter endt dagværk hendriver aftenen med kortspil, sladder, svir eller søvn«. Tommesen vil højne deres niveau. Han vil forme ånden og får et fint redskab i form af det legat, der var blevet oprettet ved godslæge Bredefeldts død i 1804. Han havde lige akkurat lært den berømte mand at kende, inden han døde. Legatet var Tommesens idé, og dets renter skulle bruges til indkøb af bøger til udlån eller uddeling blandt almuen. Tommesen stod for denne biblioteksagtige virksomhed lige til sin død i 1839. Men Tommesen agtede også håndens gerning.

Hammels første fabrik

I 1810 indrettede han en slags fabrik i Hammel. Den absolut første. Råvarerne var strå, produkterne hatte, måtter og rullegardiner, arbejds-

kraften var især børn, mest piger. Fra en stråvarefabrik i København fik Tommesen to kvinder til at komme til Hammel for at lære kunsten fra sig, og det kom til at gå strygende. I Handels- og Industritidende fra den 2. august 1813 kan man læse om virksomheden: »Den er bestandigen udvidet så meget som muligt. Det første år tilvirkedes varer for 1429 rigsdaler, det andet år for over 4000 rigsdaler. Det er siden meget tiltaget«. Bladet oplyser, at denne fabrik hidtil har været den eneste i sin art i Jylland, men at der i 1813 er startet tilsvarende virksomheder i Viborg og Århus, og det oplyses, at i alt 63 personer har lært på fabrikken i Hammel. Tommesens formål med stråvarefabrikken var ikke merkantilt endsige kapitalistisk, og det var måske svagheden. For ham var det ideen om at gavne fædrelandet og gøre mennesker til gode og flittige borgere, der var drivkraften. Ikke desto mindre rammes denne gavnlige, filantropiske virksomhed af den stat, som den skulle tjene. For staten var i finansiell nød og lagde skat på stråvarefabrikken i Hammel som på alle andre spæde, industrielle foretagender. Det kunne Tommesens »fabrik« ikke bære, og efter en halv snes års aktivitet ophørte Hammels første industrivirksomhed.

Politisk skuffelse

Den politiske magt i staten lå hos den enevældige konge, som centralt styrede landet ved hjælp af nogle få ministre og en stab af embedsmænd i de såkaldte kancellier. Selv efter de katastrofale begivenheder under Napoleonskrigene nød Frederik den Sjette i sjælden grad folkets tillid. Efterhånden som han blev ældre, virkede det i størstedelen af befolkningen helt naturligt, at han kunne besvare de begyndende tilløb til krav om demokrati med de berømte ord: Vi alene vide, hvad der tjener til landets bedste. Tommesen var kongetro, men ville gerne medvirke til at rådgive den enevældige statsmagts ledere, så i 1834 da frihedskravet havde medført, at der blev oprettet de såkaldte Stænderforsamlinger – en slags forløber for en folkevalgt rigsdag – ville han gerne have været medlem af den nørrejyske stænderforsamling i Viborg. Med alt det gode og uegennyttige, Tommesen havde gjort for beboerne i grevskabets område in mente, kunne han have rimelig grund til at tro, at de ville stemme på ham. Men nej! Bønderne foretrak en af deres egne. Ved valget i 11. landdistrikt – Skjoldlev – stemte de på bonden Peder Nielsen Knudstrup. Han var 10 år yngre end Tommesen, og ironisk nok en af de

fremskridtsvenlige landmænd, som tidligt havde tilegnet sig og virkelig gjort de ideer, Tommesen ivrede for. Tommesen blev kun suppleant, men fik aldrig sæde i stænderforsamlingen i Viborg. Det var ham en bitter skuffelse, men synes ikke at have lammet hans virketrang.

Birkedommer

Tommesen havde i 1811 overtaget en fæstegård i Hammel, men blev boende på Frijsenborg. Senere fik han endnu en gård ved siden af den første. De to gårde blev lagt sammen til én.

I 1832 blev Tommesen »sparket opad« til stillingen som birkedommer. Da birkedommerembedet reelt blev besat med den person, greven ønskede på posten, kunne Jens Christian Frijs nybesætte de to vigtigste poster på grevskabet så viseligt, at alle parter blev tilfredse. Tommesen fik den fine stilling som birkedommer, og hans svigersøn Otto Johan Budtz, 36 år, blev godsforvalter. Tommesen flyttede ind til Hammel, hvor man var ikke så lidt benovet over at have den fine mand, der havde titel af commerceråd, boende.

I 1837 fik han tinghuset flyttet ind til Hammel. Det var praktisk for ham og hans medarbejdere, og det var praktisk for klienterne. Det gamle tinghus ude i skoven lå trods alt noget afsides og var desuden forfaldent. For Hammel by blev denne flytning af tinghuset af afgørende betydning. Fra 1837 blev Hammel grevskabets og birkets hovedby. Det er her tyngdepunktet kommer til at ligge fremover. Fra 1837 er Hammel ikke længere en landsby som så mange andre, den er en by!

Liv og familie

I Tommesens første år som godsforvalter havde han et godt samarbejde med den lige så patriotiske og begavede degn i Hammel, Nicolai Peter Schøler. Kirkebogen viser, at degnens børn ved barnedåben i Hammel kirke havde den ære at have godsforvalteren som vidne. Det modsatte var ikke tilfældet. Der var en standsforskelse at respektere. Tommesen, som i 1803 blev viet til Mettine Elsa Grüner i kapellet på Frijsenborg, fik med hende fem børn. Den eneste dreng, en tvilling, døde som spæd, men de fire piger fik fra dåben angivet den stand, de skulle tilhøre. Vidner var godslægen, en anden godsforvalter, birkedommeren eller andre personer af den lokale overklasse. Ved pigernes giftermål holdes linien:

Laurette bliver gift med godslæge Rauchmaul, Nikoline med godsforvalter Otto Johan Budtz, Bistrup.

Mindet om Tommesen er der god grund til at holde i ære. Desværre blev det noget fordunklet af den kendsgerning, at han i striden med N. P. Schøler om berberissen havde saglig uret og desuden kom til at gøre sin modstander personlig uret. Tommesen havde ellers sat Schøler højt og ydet ham mange tjenester.

Tommesen døde den 21. juni 1839. Han blev begravet i en muret hvælving på nordsiden af kirkegården i Hammel. Da Schøler døde en halv snes år senere, blev han begravet lige øst for Tommesen. Schølers gravsten er bevaret, Tommesens ikke.

Schøler - lærer - foregangsmand - videnskabsmand

Fra Sønderjylland til Hammel

Nicolai Peter Schøler blev født den 9. marts 1772 i Øsby ved Haderslev, hvor hans far var smed. Efter sin konfirmation fik den begavede unge mand arbejde som kontorist i København. I 1794 blev han elev på Blågård seminarium, og i 1797 kom han som lærer til Hammel. Her levede og virkede han resten af livet. Han døde den 30. april 1851.

Schølers evner og interesser gik i mange retninger. Han havde et klart talent for videnskabeligt arbejde, men drivkraften bag hans mangfoldige og forskelligartede engagementer var aldrig blot ønsket om rene videnskabelige landvindinger. Altid var der et etisk-moralsk motiv forbundet med hans forskning.

Det Hammel, som Schøler kom til i 1797, var en almindelig lille landsby, hvor tidens samfundsstruktur var markant trukket op. Han så skavankerne ved hoveri- og fæstevæsen meget tydeligt, og han affandt sig ikke med, at sådan var det bare, og han havde også øje for andre landboere end gårdmændene. Ved udskiftningen i 1799 havde man ved jordfordelingen skabt en ny gruppe af små jordbrugere. Det var især håndværkere, der som han selv havde et andet erhverv ved siden af. Med et